Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2021; 2 (117): 39-44
УДК: 340.112.01
DOI: https:doi.org/10.17721/1728-2195/2021/2.117-7

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2021

О. Котюк, канд. юрид. наук, асист.
ORCID ID: 0000-0002-6464-2315
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТРАДИЦІЙНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ МЕТОДІВ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті, з позицій сучасного рівня розвитку загальної теорії права та наукових здобутків у цих питаннях на галузевому рівні, спростовуються традиційні уявлення про наявність єдиного, власного, притаманного лише кожній конкретній галузі права, методу правового регулювання. Обґрунтовується: 1) хибність висновку, що метод правового регулювання є одним з обов'язкових критеріїв розмежування галузей права; 2) що наявні визначення поняття і змісту цих методів є спірними; 3) необхідність уточнення питання співвідношення понять: "метод правового регулювання" і " метод права", ототожнення яких є хибним; 4) неповнота запропонованих ознак і системи цих методів; 5) невиправдане ігнорування під час формування вчення про методи правового регулювання їхньої обумовленості не лише предметом, а й метою та завданнями і кожного його виду, і того, за допомогою яких засобів може бути розв'язане кожне з них; 6) необхідність розглядати методи правового регулювання як системне явище та їхня класифікація.

Доводиться таке: 1) оскільки право в об'єктивному розумінні саме виконує функцію методу, то в теорії і практиці правовідносин доцільнішим було б використання поняття не "метод права", а "метод правового регулювання"; 2) у структурі будь-якого методу потрібно розрізняти його зміст, яким є система відповідних вимог, правил, настанов, рекомендацій тощо, та його форму, якою є відповідний спосіб його застосування; 3) оскільки одні й ті самі методи правового регулювання фактично використовуються у кожному з його видів і під час розв'язання різних завдань, то концепція щодо наявності у кожному виді правового регулювання єдиного, притаманного лише йому методу, не відповідає дійсності, що є підставою для спростування висновку про те, що метод поряд із предметом є обов'язковим критерієм поділу правових норм на галузі права та види правового регулювання; 4) складовими системи методів правового регулювання є: загальноправові, галузеві методи окремих правових інститутів і методи розв'язання окремих (нетипових) завдань.

Ключові слова: правове регулювання, галузі права, предмет, засоби, методи, зміст, форма, система, методологія.

ВСТУП. Хоча про наявність власних методів правового регулювання, які поряд із його предметом є основними критеріями поділу правових норм на галузі права, констатується практично у кожному підручнику, усе ж і визначення, і характеристика цих методів як правило залишаються не розкритими. Що ж до висновків учених із цього приводу, то вони спонукають до серйозних роздумів і породжують теоретичні дискусії та суперечності у практиці правовідносин, що й зумовлює ***актуальність*** додаткового дослідження цих питань. Зокрема, учені переважно дотримуються висновку щодо наявності єдиного, власного методу правового регулювання у кожному з його видів, суть якого полягає у способі впливу юридичних норм на суспільні відносини [1, с. 369]. Причому одні з них висловлюють думку, що, наприклад, метод цивільного права характеризується і єдиною ознакою, якою є рівність сторін, що втілюється у кожній його нормі [2, с. 12], а інші – хоч і схиляються до висновку щодо єдиного методу кожної галузі права, усе ж вважають, що він має й низку властивих йому ознак [3, с.13]. Відома й концепція, згідно з якою кожен вид правового регулювання визначається системою властивих йому методів [4, с. 127]. Іноді висновок щодо наявності у кожної галузі права власного, притаманного лише їй методу заперечується [5, с. 3]. Висловлено думку і про те, що "основними методами правового регулювання є диспозитивний та імперативний методи" [6, с. 521; 7, с. 100] і навіть імперативно-диспозитивний метод [8, с. 12] тощо.

Що ж до суті цього "єдиного" методу, то на загальнонауковому рівні він визначається як спосіб теоретичного осягнення фактичного матеріалу, у світоглядному розумінні, тобто в розумінні загального підходу до дослідження [9, с. 23]. На рівні теорії права він тлумачиться як підхід до впорядкування певної сфери суспільних відносин, що зумовлює використання відповідного комплексу юридичних засобів [7, с. 100]. А на галузевому рівні – як система специфічних форм, прийомів, способів, застосовуваних державою для регулювання суспільних відносин цього виду [10, с. 13; 11, с. 8–9]; система специфічних способів, засобів, прийомів, за допомогою яких право як регулятор суспільних відносин впливає на них у нормативному порядку, установлюючи правила поведінки їхніх учасників, надаючи їм права та встановлюючи їм обов'язки [12, с. 15]; спосіб, який може набувати вигляду приписів, заборон, дозволів тощо, за допомогою якого держава на основі наявної сукупності юридичних норм забезпечує необхідну їй поведінку учасників правовідносин [13, с. 8]; сукупність закріплених у нормах відповідної галузі права засобів і способів впливу на поведінку суб'єктів урегульованих нею правовідносин [8, с. 2] тощо.

Різноманітність висловлених у цьому контексті підходів свідчить про те, що проблема методів правового регулювання потребує подальшого наукового дослідження, а висловлені із цього приводу міркування – відповідних уточнень. Зокрема, наявні висновки із цих питань привертають увагу тим, що хоча вони і стали традиційними, усе ж характеризуються спірними з методологічного погляду підходами, що стосуються: 1) визнання як наявності єдиного методу правового регулювання і для всієї системи права в цілому, і того, що власний, притаманний лише їй метод має кожна галузь права; 2) визначень його змісту, які суперечливі і містять логічні помилки; 3) необхідності уточнення й питання, про що йдеться – про методи правового регулювання чи методи права, ототожнення яких є хибним; 4) суперечливості та неповноти й запропонованих ознак цього методу, згідно з якими його складовими є лише такі первинні компоненти: дозволи, приписи і заборони; 5) недооцінювання у ході формування вчення про методи правового регулювання їхньої обумовленості не тільки предметом, а й метою та завданнями як кожного його виду, так і того, за допомогою яких засобів може бути розв'язане кожне з них; 6) практичної відсутності спроб розглядати методи правового регулювання як системне явище, а відтак, і їхньої класифікації; 7) спір-

© Котюк О., 2021

ності й висновку, що метод є одним з обов'язкових критеріїв розмежування галузей права тощо.

З урахуванням цього ***метою вказаної статті*** є обґрунтування методологічних підходів до розв'язання означених проблем, що могло б сприяти й уточненню визначення й характеристики методів правового регулювання на загальнотеоретичному і на галузевому рівнях.

Методологією цього дослідження є врахування сучасних досягнень загальної теорії права й аналіз прогресивних тенденцій розвитку юридичної думки на галузевому рівні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Стан дослідження проблеми. Те, що більшість учених схиляється до висновку про єдність методу правового регулювання як для правової системи в цілому, так і для кожної з галузей права, зокрема, проявляється навіть у назвах присвячених цій проблемі монографій [5] та відповідних параграфів підручників [9, с. 23; 14, с. 13], у яких, до того ж, ідеться або про "метод правового регулювання" [12, с. 15], або про "метод права" [16, с. 9], або про те і те одночасно [17, с. 15], що свідчить про ототожнення у таких випадках указаних понять.

Слід зазначити, що зумовлені ці підходи впливом традиційних ідеологічних настанов, згідно з якими єдиним науковим методом розв'язання всіх теоретичних і практичних проблем визнавався "метод марксистсько-ленінської діалектики". Тобто, оскільки в умовах тоталітарного політичного режиму, як правило панує єдина ідеологія, тому і проголошувалося, що немає методології конкретних наук, оскільки єдиною науковою є лише марксистсько-ленінська методологія [18, с. 231–232], яку згодом стали йменувати діалектико-матеріалістичною методологією. На підставі цього А. Піонтковський стверджував, що єдиним науковим методом пізнання є матеріалістична діалектика, а тому нема ні особливого методу правових наук узагалі, ні особливого методу окремих юридичних дисциплін [19, с. 17]. А на рівні теорії права проголошувалося, що методом соціалістичного правознавства, як й інших галузей знань, які розвиваються на основі марксистсько-ленінського світогляду, є матеріалістична діалектика – марксистсько-ленінська теорія пізнання [9, с. 23]. Як наслідок, якщо в теорії права іноді окрема наукова методологія вченими й визнавалась, то все ж її основою проголошувався лише марксистський діалектичний метод. А на галузевому рівні юридичних наук, як правило, констатувалося наприклад таке: "теоретичною основою науки кримінального права, провідним критерієм і головним знаряддям пізнання кримінально-правових явищ є марксистсько-ленінська філософія, історичний і діалектичний матеріалізм" [20, с. 5].

А оскільки метод матеріалістичної діалектики вважався обов'язковим і безальтернативним, то таким чином поняття "методологія" ототожнювалося з поняттям "ідеологія" (відступ від якої визнавався ренегатством). Іноді воно трактувалось у вузькому – як учення про методи конкретної науки, і в широкому – як ідеологічна настанова, смислах, хоча у вихідному розумінні воно означає вчення про методи [21, с. 285]. Саме тому за характеризування будь-якої галузі знань згадка про те, що її метод "є правильним", фактично стала своєрідним політичним ритуалом, яким посвідчувалася відданість панівній ідеології.

Водночас, для наукового розуміння цих проблем доречно було б брати до уваги, що давньогрецьке слово "methods" означає шлях до чогось. Однак у сучасній науковій літературі воно є багатозначним і тлумачиться і як шлях пізнання, і як система теоретичних положень, принципів, законів, які характеризують досліджуваний об'єкт і процес його пізнання (у цьому значенні функцію методу виконує наука, яка визначає шлях пізнання досліджуваних явищ) [22, с. 37], і як система впорядкованих і взаємопов'язаних дій, операцій, прийомів, що застосовуються для розв'язання пізнавальних і практичних завдань [23, с. 449], і як спосіб, підхід, алгоритм, система правил і рекомендацій [24, с. 15], і як вид настанов, вказівок, приписів щодо того, як необхідно діяти, щоб досягти певного результату [25, с. 12], тощо.

Варто зазначити, що за результатами наукового дослідження означеної проблеми вже приверталась увага до того, що переклад із грецької поняття "метод" як "шлях", сутності методу не розкриває. Тим більше, що вихідна конструкція "метод – це шлях до чогось" функцію методу пізнавальними процесами не обмежує. Саме тому й визначення "метод – це шлях пізнання" є звуженим варіантом конструкції "метод – це шлях до чогось" і уявлення про визначуване явище не дає. Що ж до тлумачень методу як "системи певних теорій", або як "системи дій", то й вони не відповідають логічним правилам конструювання визначень, оскільки стосуються лише одного з аспектів визначуваного об'єкта, кожен з яких визначається дуалістичною природою, складовими якої є явище та сутність. А з урахуванням цього стає очевидним, що сутність методу є тією його складовою, яка осягається розумом, а тому й функціонує як система певних вимог, настанов, правил, рекомендацій тощо про найдоцільніший спосіб дій, спрямованих на розв'язання певного завдання. Однак у ході їхньої практичної реалізації метод набуває форми певної системи дій, операцій, прийомів тощо [21, с. 270].

Тобто, формуючи уявлення про метод, у його структурі слід розрізняти його суть, якою є зміст відповідних правил, рекомендацій, настанов, вказівок, приписів тощо, та форму, якою є відповідні дії, операції, прийоми тощо, яка у процесуальних правовідносинах набуває процесуальної форми вчинення відповідних дій. А тому тут був би більш конструктивним підхід, згідно з яким метод, у найзагальнішому розумінні є відповідним засобом, спрямованим на розв'язання конкретних завдань, що виникають у ході будь-якої діяльності. І хоча в системі засобів розв'язання цих завдань методи є її складовою, усе ж кожен метод також є складно організованою системою, яка реалізується за допомогою власних засобів (вимог, правил, рекомендацій, настанов, методик тощо), кожен з яких може використовуватися відповідним чином (способом). А для характеристики методу важливою виявляється і проблема визначення мети, завдань, форми та способів його використання.

З урахуванням цього стає очевидним, що уявлення про те, що завдання, які стоять перед відповідною наукою чи видом діяльності, можуть бути розв'язані за допомогою лише одного методу, є хибним. Не випадково кожен вид правового регулювання, який передбачає необхідність розв'язання величезної кількості завдань, послуговується й величезною кількістю відповідних засобів, складовою яких є відповідні методи, кожен з яких визначається відповідним змістом і формою, притаманними йому ознаками та має власну структуру, що і сприяє вибору для його використання відповідного способу дій.

Актуальним є й питання, про які методи йдеться – про "методи правового регулювання" чи про "методи права"? Адже якщо виходити з того, що право в об'єктивному розумінні є системою норм, яка сама виконує роль відповідного засобу, спрямованого на визначення та сприяння реалізації суб'єктивних прав учасників правовідносин, то визнання того, що саме право як засіб має якісь методи (тобто, засіб має власні засоби), також є хибним. Це саме стосується тлумачення поняття

"право" як відповідної системи знань, оскільки, як уже зазначалося, кожна система знань також є відповідною системою методів, які орієнтують на найдоцільніший спосіб розв'язання відповідних завдань. А якщо врахувати, що засоби завжди використовуються суб'єктами відповідної діяльності, то стає очевидною і проблема визначення та характеристики і їх.

У ході розгляду методів правового регулювання вчені підкреслюють, що вони зумовлені його предметом. Однак за такого підходу явно не дооцінюється мета та завдання як кожного виду правового регулювання, так і тих завдань, які потрібно розв'язувати на кожній його стадії. Тому слушним у цьому контексті є й висновок, що, наприклад, метод цивільного процесуального права зумовлюється не тільки специфічними властивостями його предмета, а й соціальними функціями, які ця галузь права виконує, а також органічним її зв'язком із галузями матеріального права [8, с. 12]. Крім того, урахування практики правовідносин дає підстави для висновку, що хоча методи правового регулювання й залежать від предмета галузі права, але не завжди, і, як наслідок, часто однорідні за змістом суспільні відносини регулюють різними методами, а різнорідні завдання розв'язують одними й тими самими методами, що стає особливо очевидним при характеризуванні методів розв'язання відповідних завдань на рівні окремих правових інститутів.

Привертає увагу своєю непереконливістю й концепція, згідно з якою кожна галузь права має і власний, єдиний, зумовлений її предметом, а тому і притаманний лише їй, метод. Наприклад, у підручниках із сімейного права підкреслено, що природі сімейних відносин відповідає й особливість методу їхнього регулювання, ознаками якого є таке: 1) норми сімейного права встановлюють взаємозв'язок і взаємозумовленість прав і обов'язків суб'єктів цих відносин; 2) здійснюючи свої права й обов'язки, їхні суб'єкти повинні керуватися інтересами сім'ї, сприяти виконанню нею притаманних їй функцій; 3) права й обов'язки, які належать їхнім суб'єктам, мають виключно особистий характер та є невідчужуваними; 4) а оскільки ці права і обов'язки виникають безпосередньо з вимог закону, то їхній обсяг шляхом угоди між членами сім'ї змінити неможливо; 5) усі норми, які регулюють сімейні відносини, мають імперативний характер або часто є такими [26, с. 18].

Водночас, аналіз перерахованих ознак дає підстави для висновку, що більшість із них є притаманною не лише для сімейних правовідносин. Це стосується, зокрема: а) установлення взаємозв'язку та взаємозумовленості прав і обов'язків суб'єктів цих відносин; б) того, що їхні учасники, здійснюючи свої права й обов'язки, зобов'язані сприяти тому, щоб правовідносини, учасниками яких вони є, сприяли виконанню їхніх функцій; в) виключно особистого характеру і невідчужуваності прав, які належать їхнім суб'єктам; г) що ж до неможливості зміни обсягу цих прав і обов'язків шляхом угоди між членами сім'ї на тій підставі, що виникають вони безпосередньо із закону, то поява в українському сімейному законодавстві інституту шлюбного договору (контракту) спростовує цю ознаку офіційно; д) того, що всі норми, які регулюють ці відносини, мають імперативний характер або часто є такими.

Не випадково прихильники концепції наявності в сімейному праві власного методу, усе ж змушені визнати, що в цілому ознаки сімейних відносин і методу їхнього регулювання не виходять за межі загальних ознак, які властиві для відносин цивільного права і цивільно-правового методу їхнього регулювання…, а властиві їм специфічні прийоми регулювання цих відносин являють собою розвиток цивільно-правового методу регулювання. А з урахуванням цих обставин, вони змушені констатувати, що "в підсумку за своєю суттю сімейні відносини і норми сімейного права, які їх регулюють, є цивільно-правовими, оскільки всі зазначені їхні особливості не виходять за межі загальної ознаки відносин цивільного права – рівного положення їхніх учасників [14, с. 4], і саме тому сімейне право як певна сукупність норм, розрахована на регулювання особистих і майнових відносин між членами сім'ї, є складовою, підгалуззю цивільного права [26, с. 19].

І хоча дискусії між ученими із цього приводу продовжуються, їхні погляди зводяться до того, що сімейне право функціонує: 1) або на базі властивих йому відносин, але відповідно до цивільного права [27, с. 20]; 2) або як однорідна із цивільним правом галузь права [28, с. 30]; 3) або як галузь права, яка є відгалуженням цивільного і адміністративного права [29, с. 27]. Однак усі ці висновки також є підтвердженням того, що сімейне право є підгалуззю цивільного права і самостійною галуззю законодавства. Що ж до методів, які використовують у ході регулювання ним сімейних відносин, то вони жодним чином не відрізняються від методів цивільного права.

Тобто, викладені аргументи свідчать про те, що концепція, згідно з якою кожна галузь права визначається наявністю не тільки власного предмета, а і власного методу правового регулювання, не відповідає дійсності.

Методи правового регулювання є системним феноменом. Спірним виглядить і те, що метод правового регулювання вчені часто зводять до таких трьох "первинних" його способів як дозволи, приписи та заборони [5, с. 30], оскільки ці методи завжди являють собою систему, зумовлену предметом правового регулювання і його метою та завданнями в кожному конкретному випадку в цілому, а також необхідністю розв'язання конкретних окремих завдань, які виникають на різних його етапах. Адже фактично за змістом правового впливу на суб'єктів правовідносин серед методів правового регулювання розрізняють заборони, зобов'язання, дозволи, уповноваження, обмеження, рекомендації, установлення, заохочення, примус тощо [4, с. 128], кожен з яких передбачає відповідний спосіб (форму) його застосування, зокрема: дозвіл – використання, зобов'язання – виконання, рекомендації – урахування, заборона – дотримання тощо. А оскільки перелік цих засобів не нескінченний, то не випадково одні й ті самі методи часто використовують і в різних видах правового регулювання, і за розв'язання різних завдань.

Те, що зведення методів правового регулювання лише до дозволів, приписів і заборон є безпідставним, стає очевидним і під час урахування особливостей методів окремих його видів і методів розв'язання під час виконання окремих його завдань. Так, Господарським кодексом України (ГКУ) визначено такі засоби державного регулювання господарської діяльності: державне замовлення та завдання; ліцензування, патентування і квотування; сертифікація та стандартизація; застосування нормативів і лімітів; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій і субсидій (ст. 12). А "споживачі, які перебувають на території України, під час придбання, замовлення або використання товарів (робіт, послуг) мають право: на державний захист своїх прав; гарантований рівень споживання; належну якість і безпеку товарів (робіт, послуг); необхідну, доступну та достовірну інформацію про кількість, якість і асортимент товарів (робіт, послуг); відшкодування збитків, завданих товарами (роботами, послугами) неналежної якості, а також шкоди, заподіяної небезпечними для життя і здоров'я людей товарами

(роботами, послугами); звернення до суду й інших уповноважених органів влади за захистом порушених прав або законних інтересів (ст. 39 ГКУ).

А, наприклад, згідно з вимогами цивільного законодавства для захисту цивільних прав та інтересів судом можуть бути застосовані такі способи: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Суд може захистити їх й іншим способом, що встановлений договором або законом (ст. 16 ЦКУ). Крім суду, захист цих прав може здійснюватись і Президентом, органами державної влади та місцевого самоврядування (ст. 17 ЦКУ), нотаріусом шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі (ст. 18 ЦКУ). Важливо, що особа має право й на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань шляхом застосування нею засобів протидії, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства (ст. 19 ЦКУ).

Тобто, наведені приклади свідчать про те, що величезна кількість завдань, які вникають у ході правового регулювання, зумовлює необхідність і такої самої кількості засобів їхнього розв'язання, що спростовує і концепцію єдності методу правового регулювання, і висновки, що ці методи обмежуються лише дозволами, приписами та заборонами, які фактично є загальноправовими методами і використовуються у кожному з його видів.

Щодо характеристики системи цих методів, то в її структурі необхідно розрізняти: 1) загальноправові, які використовуються у кожній галузі права; 2) галузеві, які є характерними лише для окремих галузей; 3) ті, що застосовуються під час розв'язання завдань у межах окремих правових інститутів; 4) методи, що використовуються для розв'язання окремих (нетипових) завдань, що виникають в його ході.

Хибним є й висновок, що "за змістом метод цивільно-процесуального права є імперативно-диспозитивним і характеризується нормативним визначенням: підстав виникнення, розвитку та припинення цивільних процесуальних правовідносин, характеру правових зв'язків між його суб'єктами; процесуально-правовим становищем суду, органу судового виконання, учасників процесу; цивільних процесуальних дій – їхнього змісту, форми, порядку виконання; цивільних процесуальних санкцій" [8, с. 12]. Адже є очевидним, що кожна із цих ознак є характерною і для кожної з інших галузей, принаймні, процесуального права.

Що ж до імперативного та диспозитивного методів, то їхня суть визначається не їхнім змістом, а характером впливу на суб'єктів правовідносин, а тому більшою чи меншою мірою вони також використовуються у кожному з видів правового регулювання. Хоч імперативний (директивний, авторитарний) метод і являє собою безумовно обов'язкову для виконання вимогу держави, невиконання якого передбачає правові наслідки (санкції). Не випадково він є характерним насамперед для публічно-правових відносин. А диспозитивний (автономний) метод є передбаченою нормами права можливістю суб'єктів правовідносин обрати один із запропонованих цими нормами способів дій. Саме тому він характерний насамперед для приватноправових відносин [4, с. 129].

Слід, однак, зазначити, що офіційна позиція українського законодавця із цього приводу дещо інша. Зокрема, у ній привертає увагу те, що і в переліку засад кримінального провадження (ст. 7 КПК), і в переліку засад адміністративного судочинства (ст. 2 КАС) підкреслено, що воно здійснюється з дотриманням засади диспозитивності, а про засаду "імперативності" навіть і не згадується. Тому закономірним виглядає і те, що й у переліку засад (принципів) цивільного судочинства, визначеному ч. 3 ст. 2 ЦПК України, про неї не згадується також. А це означає, що якщо, характеризуючи методи кримінально-процесуального, адміністративно-процесуального та цивільно-процесуального регулювання, виходити з положень чинних процесуальних кодексів, то складатиметься враження, що імперативний метод для жодного з його видів не є характерним взагалі, що суперечить фактичному стану справ. Адже очевидно, що величезна кількість норм кожного з видів процесуального законодавства фактично є саме імперативними. Так, згідно з ч. 2 ст. 2 ЦПК "Суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися завданням цивільного судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями". Згідно зі ст. 3 ЦПК, якою визначено законодавство про цивільне судочинство, його перелік є вичерпним. Згідно з ч. 3 ст. 4 ЦПК "Відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною". А якщо кожна із цих норм є імперативною, то висновок, що імперативний метод для цивільно-процесуального, як і для інших видів процесуального регулювання, не є характерним, безпідставний.

З урахуванням викладеного стає очевидним, що специфіка методів правового регулювання простежується не на галузевому його рівні, а лише на рівні публічно-правового та приватно-правового його видів.

Якщо ж брати до уваги, що специфіка правового регулювання полягає й у тому, що кожен засіб, який використовується для розв'язання його завдань, повинен відповідати вимогам закону і застосовуватись у визначений ним спосіб та згідно з визначеною ним процедурою, то це дає підстави для висновку, що й кожен метод необхідно розглядати як системне явище, що визначається власною структурою, яка вимагає її врахування і в ході підготовки до його застосування, і в ході його застосування та використання отриманих за його допомогою результатів, що виявляється особливо актуальним для процесуального розв'язання суперечностей, що виникають із правовідносин, які складаються в ході судочинства.

Урахування висловлених міркувань дає підстави для висновку, що методи як правового регулювання в цілому, так і методи окремих його видів належним чином можуть бути охарактеризовані лише в системі комплексного розгляду таких питань: а) поняття, мета та завдання правового регулювання; б) його об'єкт і предмет; в) засоби правового регулювання, спрямовані на розв'язання окремих завдань; г) суб'єкти, уповноважені на їхнє використання; д) способи використання вказаних засобів; є) особливості процедури їхнього застосування, фіксації та процесуальних форм використання для отримання з їхньою допомогою результатів; ж) способи юридичного забезпечення належного використання відповідних засобів та отриманих з їхньою допомогою результатів.

А якщо методи правового регулювання являють собою відповідну систему, то це зумовлює актуальність їхньої класифікації, що доктриною єдності методу правового регулювання просто заперечується.

Що ж до питання про те, що предмет правового регулювання є основним критерієм відмежування однієї

галузі права від іншої безсумнівний, то все ж це не має заважати помітити ту обставину, що сучасна наявність великої кількості галузей публічного і приватного права дає підстави для сумніву в наявності у кожній із них окремого, власного, властивого тільки для неї методу правового регулювання. Саме тому висновок, що якщо дослідник виділяє певну групу норм як самостійну галузь права, але не може виявити специфіку методу її регулювання, то він, швидше за все, бачить галузь там, де її немає [30, с. 58], також є спірним, а проблема ця потребує подальших спеціальних досліджень як на галузевому, так і на рівні теорії права в цілому.

ВИСНОВКИ. 1) Оскільки право в об'єктивному розумінні саме виконує функцію методу, то в теорії і практиці правовідносин доцільнішим було б використання поняття не "метод права", а "метод правового регулювання";

2) у структурі будь-якого методу потрібно розрізняти його зміст, яким є система відповідних вимог, правил, настанов, рекомендацій тощо, та його форму, якою є відповідний спосіб його застосування;

3) якщо методи є складовою засобів будь-якої діяльності і являють собою відповідну систему, то це свідчить про те, що концепція єдиного методу правового регулювання, притаманного кожному його виду, є хибною, а система цих методів потребує докладної характеристики;

4) оскільки одні й ті самі методи правового регулювання часто використовують у кожному з його видів та під час розв'язання різних завдань, то концепція щодо наявності у кожного із цих видів притаманної лише йому системи методів, також не відповідає дійсності, що є підставою для спростування висновку, що метод поряд із предметом є обов'язковим критерієм поділу правових норм на галузі права та види правового регулювання;

5) складовими системи методів правового регулювання є такі: а) загальноправові, які використовують у кожному з його видів; б) галузеві, які є характерними лише для окремих його видів; в) ті, що застосовують у ході розв'язання завдань у межах окремих правових інститутів; г) методи, що використовують у разі розв'язання окремих (нетипових) завдань, що виникають у його ході.

Список використаних джерел

1. Большой юридический словарь. Под ред. А. Сухарева и др. Москва: ИНФРА-М, 1988. 790 с.
2. Гражданское право. Под ред. А. Сергеева, Д. Толстого. Москва: Юрид. лит., 1998. Ч. 1. С. 12.
3. Цивільне право України. Харків, 2000. Ч. 1. С. 13.
4. Котюк І., Котюк О. Курс правознавства: навч. посібник. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2008. 831 с.
5. Сорокин В.Д. Метод правового регулирования. Теоретические проблемы. Москва: Юрид. лит., 1976. 110 с.
6. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2017. Т. 3: Загальна теорія права. 952 с.
7. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
8. Штефан М.Й. Цивільний процес. Підруч. для юрид. спеціальностей вишів. Київ: Ін Юре, 1997. 608 с.
9. Алексеев С.С. Общая теория права. Москва: Юрид. лит., 1981. Т. 1. 360 с.
10. Алексєєв С.С. Предмет советского социалистического права / Уч. труды. Свердловск, 1959. Т. 1. С. 13.
11. Советское гражданское право / Под ред. В. Рясенцева. Москва: Юрид. лит., 1965. Т. 1. С. 8–9.
12. Гражданское право / Под ред. А. Калпина, А. Маляева. Москва, 1997. Ч. 1. С. 15.
13. Иоффе О.С. Понятие советского гражданського права / Советское гражданское право. Изд-во Ленингр. ун-та, 1971. Т. 1. 472 с.
14. Советское гражданское право. Ч. 1. Под ред. В. Маслова и А. Пушкина. Киев: Вища школа, 1977. 477 с.
15. Советское гражданское право: Учебник. Москва: Юрид. лит., 1979. Т.1. С. 15.
16. Дзера О.В. Вступ до цивільного права / Цивільне право України. Підручник. У 2-х кн. Київ: Юрінком Інтер, 2002. Книга 1. 720 с.
17. Советское гражданское право. Под ред. В. Грибанова, С. Корнеева. Москва: Юрид. лит. 1979. 552 с.
18. Андреев И.Д. Теория как форма организации научного знания. Москва: Наука, 1979. С. 231–232.
19. Пионтковский А.А. К методологии изучения действующего права / Учен. зап. ВИЮН. Москва, 1947. Вып. 6. С. 17.
20. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть общая / Отв. ред. Ф. Бурчак. Киев: Наукова думка, 1985. 447 с.
21. Котюк І.І. Теорія судового пізнання: Монографія. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2006. 435 с.
22. Філософський словник / За ред. В. Шинкарука. Київ, 1986. С. 37.
23. Ленинская теория отражения и современность. София: Наука и изкусство, 1969. С. 449.
24. Салтевський М.В. Криміналістика: Підручник. У 2 ч. Харків: Основа, 1999. Ч.1. 416 с.
25. Segety W. Materialistische Dialektik als Methode. Berlin. 1977. S. 12.
26. Советское семейное право. Под ред. В. Маслова, А. Пушкина. Киев: "Вища школа", 1981. С. 11–15. (224 с.
27. Алексеев С.С. Отрасли советского права: проблемы, исходные положения. Сов. государство и право, 1979, № 9. С. 20.
28. Поленина С.В. Теоретические проблемы системи советского законодательства. Москва, 1979. С. 30, 155.
29. Братусь С.Н. Отрасль советского права: понятие, предмет, метод. Сов. Гос-тво и право, 1979, № 11. С. 27.
30. Яковлев В.Ф. Объективное и субъективное в методе правового регулирования. Правоведение, 1970. № 6. С. 58.

References

1. Bol'shoj juridicheskij slovar. [Big Law Dictionary] (1988) Pod red. A. Suhareva, V. Zor'kina, V. Krutskih. Moskva: INFRA-M, 790 s. (in Russian).
2. Grazhdanskoe pravo [Civil law] (1998). Pod red. A. Sergeeva, D. Tolstogo. Moskva: Jurid. lit., Ch. 1. S. 12. (in Russian).
3. Tsyvilne pravo Ukrainy [Civil law of Ukraine] (2000). Kharkiv, Ch. 1. S. 13. (in Ukrainian).
4. Kotiuk I., Kotiuk O. (2008) Kurs pravoznavstva: navch. posibnyk. [Course of jurisprudence: textbook. Manual] Kyiv: VPTs "Kyivskyi universytet",. 831 s. (in Ukrainian).
5. Sorokyn V.D. (1976) Metod pravovoho rehulyrovanyia. Teoretycheskye problemы. [Method of legal regulation. Theoretical problems]. Moskva: Yuryd. lyt., 110 s. (in Russian).
6. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t. [Great Ukrainian legal encyclopedia: in 20 volumes]. (2017) Kharkiv: Pravo, T. 3: Zahalna teoriia prava [General theory of law] . 952 s. (in Ukrainian).
7. Zahalna teoriia prava: Pidruchnyk [General theory of law: Textbook] (2015) / Za zah. red. M. Koziubry. Kyiv: Vaite, 392 s. (in Ukrainian).
8. Shtefan M.Y. (1997) Tsyvilnyi protses. [Civil proceedings] Pidruch. dlia yuryd. spetsialnostei vyshchykh zakladiv osvity [At hand. for jurid. specialties of higher education institutions]. Kyiv: In Yure, 608 s. (in Ukrainian).
9. Alekseev S.S. (1981) Obshhaja teorija prava. [General theory of law] Moskva :Jurid. lit., T. 1. 360 s. (in Russian).
10. Alekseev S.S. (1959) Predmet sovetskogo socialisticheskogo prava [The subject of Soviet socialist law] / Uch. trudy. Sverdlovsk, T. 1. S. 13. (in Russian).
11. Sovetskoe grazhdanskoe pravo [Soviet civil law] (1965) / Pod red. V. Rjasenceva. Moskva: Jurid. lit., T. 1. S. 8–9. (in Russian).
12. Grazhdanskoe pravo [Civil law] (1997) / Pod red. A. Kalpina, A. Maljaeva. Moskva, Ch. 1. S. 15. (in Russian).
13. Ioffe O.S. (1971) Ponjatie sovetskogo grazhdans'kogo prava / Sovetskoe grazhdanskoe pravo [The concept of Soviet civil law / Soviet civil law]. Izd-vo Leningr. un-ta, T. 1. 472 s. (in Russian).
14. Sovetskoe grazhdanskoe pravo [Soviet civil law]. (1977) Ch. 1. Pod red. V. Maslova i A. Pushkina. Kiev: Vishha shkola, 477 s. (in Russian).
15. Sovetskoe grazhdanskoe pravo [Soviet civil law] (1979) Uchebnik. Moskva: Jurid. lit., T.1. S. 15. (in Russian).
16. Dzera O.V. (2002) Vstup do tsyvilnoho prava / Tsyvilne pravo Ukrainy [Introduction to civil law / Civil law of Ukraine]. Pidruchnyk. U 2-kh kn. Kyiv: Yurinkom Inter, Knyha 1. 720 s. (in Ukrainian).
17. Sovetskoe grazhdanskoe pravo [Soviet civil law]. (1979) Pod red. V. Gribanova, S. Korneeva. Moskva: Jurid. lit. 552 s. (in Russian).
18. Andreev I.D. (1979) Teorija kak forma organizacii nauchnogo znanija [Theory as a form of organizing scientific knowledge]. Moskva: Nauka, S. 231–232. (in Russian).
19. Piontkovskij A.A. (1947) K metodologii izuchenija dejstvujushhego prava [To the methodology of studying the current law] / Uchen. zap. VIJuN. Moskva, Vyp. 6. S. 17. (in Russian).
20. Ugolovnoe pravo Ukrainskoj SSR na sovremennom jetape [Criminal law of the Ukrainian SSR at the present stage]. (1985) Chast' obshhaja / Otv. red. F. Burchak. Kiev: Naukova dumka, 447 s. (in Russian).
21. Kotiuk I.I. (2006) Teoriia sudovoho piznannia [Theory of judicial cognition]: Monohrafiia. Kyiv: VPTs "Kyivskyi universytet", 435 s. (in Ukrainian).
22. Filosofskyi slovnyk [Philosophical dictionary] (1986) / Za red. V. Shynkaruka. Kyiv, S. 37. (in Ukrainian).
23. Leninskaja teorija otrazhenija i sovremennost' [Lenin's theory of reflection and modernity]. (1969) Sofija: Nauka i izkusstvo, S. 449. (in Russian).
24. Saltevskyi M.V. (1999) Kryminalistyka [Criminalistics]: Pidruchnyk. U 2 ch. Kharkiv: Osnova, Ch.1. 416 s. (in Ukrainian).
25. Segety W. (1977) Materialistische Dialektik als Methode. Berlin. S. 12. (in German).

26. Sovetskoe semejnoe pravo [Soviet family law]. (1981) Pod red. V. Maslova, A. Pushkina. Kiev: "Vishha shkola", S. 11–15. 224 s. (in Russian).
27. Alekseev S.S. (1979) Otrasli sovetskogo prava: problemy, ishodnye polozhenija [Branches of Soviet law: problems, starting points]. Sov. gosudarstvo i pravo, , № 9. S. 20. (in Russian).
28. Polenina S.V. (1979) Teoreticheskie problemy sistemi sovetskogo zakonodatel'stva [Theoretical problems of the systems and Soviet legislation]. Moskva, S. 30, 155. (in Russian).
29. Bratus' S.N. (1979) Otrasl' sovetskogo prava: ponjatie, predmet, metod [Branch of Soviet law: concept, subject, method]. Sov. gosudarstvo i pravo, № 11. S. 27. (in Russian).
30. Jakovlev V.F. (1970) Ob"ektivnoe i sub"ektivnoe v metode pravovogo regulirovaniya [Objective and subjective in the method of legal regulation]. Pravovedenie, № 6. S. 58. (in Russian).

Received: 28/03/2021
1st revision: 12/04/2021
Accepted: 30/04/2021

O. Kotiuk, PhD (Law), Assist.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PROBLEM ASPECTS OF TRADITIONAL APPROACHES TO DETERMINATION OF METHODS OF LEGAL REGULATION

The article refutes traditional ideas regarding the existence of the unified and inherent in each specific branch of law method of legal regulation. The following aspects are substantiated: (1) erroneous conclusion that the method of legal regulation is one of the obligatory criteria for distinguishing legal norms in the field of law; (2) that the existing definitions of the concept and content of these methods are controversial; (3) the need to clarify and the issue in question itself, namely whether it is about methods of legal regulation or methods of law, the identification of which is erroneous; (4) incompleteness of the proposed features and systems of these methods; (5) unjustified underestimation in the formation of the doctrine of methods of legal regulation of their conditionality not only by the subject, but also by the purpose and objectives of each of its types, and by what means each of them can be solved.

The article proves the following: (1) since the law in the objective sense performs the function of the method, in the theory and practice of legal relations it would be more appropriate to use the concept of not "method of law", but "method of legal regulation"; (2) in the structure of any method, it is necessary to distinguish its content, which is a system of relevant requirements, rules, guidelines, recommendations, etc., and its form, which is the appropriate method of its application; (3) each type of legal regulation provides for the need to solve a huge number of tasks, and therefore uses a huge number of appropriate tools, which include its methods, each of which is marked by its own content and form, its inherent features and has its own structure, which facilitates the choice for its use of the appropriate course of action; (4) components of the system of methods of legal regulation are common law, branch, methods of separate legal institutes and methods of solving separate (atypical) tasks, which determines the relevance of their classification; and (5) methods of legal regulation can be properly characterized only in a system of comprehensive consideration of the following issues: (a) the concept, purpose and objectives of legal regulation; (b) its object and subject; (c) means of legal regulation and what tasks they aim to solve; (d) ways and features of the procedure for their application, fixation and procedural forms of use of obtaining results with their help; (d) subjects authorized to use them; and (e) ways of legal support for the proper use of appropriate means and results obtained with their help.

Keywords: legal regulation, branches of law, subject, methods, means, content, form, system, methodology.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2021; 2 (117): 44-49
УДК: 347.151(477:430)
DOI: https:doi.org/10.17721/1728-2195/2021/2.117-8

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv, Publishing center "Kyiv University", 2021

М. Кравченко, д-р юрид. наук, ст. наук. співроб.
ORCID ID: 0000-0002-3909-4599
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ: КОМУНІКАТИВНА СВОБОДА, СФЕРА КОНСТИТУЦІЙНОГО ЗАХИСТУ, ПІДСТАВИ ОБМЕЖЕННЯ

Статтю присвячено визначенню місця права на інформацію у системі комунікативних свобод, конкретизації сфери конституційного захисту та з'ясуванню критеріїв для його обмеження.

Під час проведення дослідження використано широкий спектр загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання, зокрема: логічний, історичний, порівняльно-правовий і системно-структурний методи дослідження.

Важливе значення для досягнення поставленої мети дослідження мав аналіз вітчизняної та німецької юридичної літератури, присвяченої праву на інформацію. Особливе пізнавальне значення мало дослідження рішень Конституційного Суду України та рішень Федерального Конституційного Суду Німеччини, присвячених тлумаченню цього фундаментального права людини.

У результаті проведеного дослідження автором констатовано, що право на інформацію належить до системи комунікативних свобод. Як окрема комунікативна свобода воно активно взаємодіє з іншими свободами, наприклад свободою вираження поглядів, свободою преси, свободою кіно тощо. Причому право на інформацію підпорядковане загальній меті комунікативних свобод – бути інструментом комунікації приватної особи із суспільством, реальною можливістю для вираження та передачі її поглядів, переконань і думок іншим приватним особам.

Право на інформацію захищає доступ до публічної інформації не окремої групи приватних осіб, а відповідне право кожної приватної особи. Крім того, це право не варто сприймати як право на обмеження доступу до певної інформації. Враховуючи це, сфера захисту права на інформацію полягає у захисті права кожного на доступ до інформації, яка міститься у загальнодоступних джерелах інформації. Саме така інформація є джерелом для формування поглядів та переконань у приватних осіб. Відповідний підхід має знайти своє відображення у наступних інтерпретаційних актах Конституційного Суду України, присвячених тлумаченню права на інформацію.

Указане фундаментальне право людини може зазнавати обмеження. Однак, таке втручання у здійснення цього права приватних осіб не повинно перетворитися на цілковите його нівелювання. Тому поряд із суто нормативними підставами обмеження права на інформацію визначено додаткові критерії, згідно з якими має оцінюватися кожен окремий випадок обмеження цього права приватних осіб.

Ключові слова: інформація, комунікативна свобода, право людини, сфера захисту, обмеження прав людини.

ВСТУП. Особливе місце у системі прав людини належить праву на інформацію. Нині в Україні існує розгалужене нормативне регулювання суспільних відносин, які виникають із приводу реалізації цього права людини, його гарантування, забезпечення й охорони [1, 2, 3, 4 та ін.]. Також наявні численні вітчизняні фахові дослідження, присвячені з'ясуванню його сутності та змісту [5, 6, 7, 8 та ін.]. Вагомий внесок у розкриття суті цього права людини зробив Конституційний Суд України, який у низці рішень визначив насамперед критерії захисту цього права від втручання у його здійснення [9, 10, 11 та ін.]. Усе це, на перший погляд, створює вра-

© Кравченко М., 2021